

Ірина Олександрівна Якимова,
науковий співробітник відділу
проектування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини
НАПН України
м. Київ Україна

УДК 159.9.019.4

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ НА ШЛЯХУ ДО САМОПІЗНАННЯ

Стаття посвячена проблемі рефлексивних учених підлітків, которые займаються самопознавательною діяльністю. Раскрывается понятие «рефлексивные умения», их особенности. Поданы особенности диагностики рефлексивных учених и результаты экспериментального исследования рефлексивности одарённых подростков.

Ключевые слова: рефлексия, самопознание, рефлексивные умения, диагностика рефлексивности, развитие рефлексивности одарённых подростков.

The article is devoted to the problem of gifted adolescents' reflexive abilities who are engaged in self-knowledge activities. The concept of «reflexive skills» and their features are revealed. The features of reflexive skills' diagnostic and the results of gifted adolescents' reflexivity experimental study are represented.

Key words: reflection, self-knowledge, reflexive skills, reflexivity diagnosis, gifted adolescents' reflexivity development.

На сучасному етапі розвитку суспільства однією із основних цілей освітнього процесу є спонування учнів до саморозвитку, самовиховання та самореалізації. Як відомо, існує припущення, що розвиток рефлексивного компоненту особистості обдарованих учнів у старшому підлітковому віці сприяє розвитку самопізнання, а отже і розвитку їх здібностей (обдарованості).

Завдяки розвитку рефлексивних умінь відбувається пізнання себе та своєї діяльності, що сприяє інтелектуальному й особистісному розвитку обдарованих підлітків.

Своєрідність проблеми рефлексії обумовлена унікальністю властивості рефлексивності. Дійсно, завдяки цій властивості, як «даності свідомості самій собі» людина розуміє, що наділена такою якістю, якої немає у жодної з живих істот – здатністю усвідомлювати (А. Карпов).

Розглянемо базові напрямки розробки проблеми рефлексії:

1. Діяльнісний напрям, де рефлексія розглядається, як компонент структури діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв та ін.)

2. Дослідження рефлексії у контексті проблеми психології мислення (В. Давидов, Ю. Кулюткін, І. Семенов, В. Степанов).

3. Вивчення рефлексивних закономірностей організації комунікативних процесів (В. Біблер, С. Курганов, А. Ліпман).

4. Педагогічний напрям, представники якого розглядають рефлексію у якості інструментального засобу організації навчальної діяльності (О. Анісімов, М. Боцманова, А. Зак, А. Захарова).

5. Особистісний напрям, де рефлексивне знання розглядається як результат осмислення своєї життєдіяльності (Ф. Василюк, М. Гінзбург, Н. Гуткіна, О. Лазурський).

6. Генетичний напрям дослідження рефлексії (В. Барцалкіна, Ю. Громико, М. Люр'я, Ж. Піаже, В. Слободчиков).

7. Дослідження рефлексії як фундаментального механізму самопізнання і саморозуміння (В. Знаков) [6].

Не дивлячись на кількість розроблених напрямків дослідження рефлексії, існують труднощі теоретичного її осмислення, оскільки методичні аспекти цієї проблеми розроблені недостатньо. Не вистачає емпіричних і, особливо, експериментальних методів її дослідження.

Перші кроки у дослідженні рефлексії здійснювалися видатними психологами Б. Ананьєвим, Л. Виготським, В. Давидовим, Д. Ельконіним,

С. Рубінштейном. Українська психолого-педагогічна наука також має чималі напрацювання у контексті відповідної проблематики (М. Боришевський, С. Васьківська, С. Максименко, В. Моляко та О. Музика, В. Рибалка, В. Юрченко, Т. Яценко).

Рефлексивність, як психічна властивість, є однією з основних граней інтегративної психічної реальності, що співвідноситься з рефлексією в цілому. Двома іншими її модусами є рефлексія в її процесуальному статусі і рефлектування, як особливий психічний стан. Ці три модуси тісно взаємопов'язані і взаємодетермінують один з одним, утворюючи на рівні їх синтезу якісну своєрідність, що позначається поняттям «рефлексія» [4].

Труднощі рефлексивного характеру часто виникають в учнів при здійсненні навчальної діяльності. Відсутність самопізнання, вмінь аналізувати власні думки, об'єктивно оцінювати можливості, негативно впливають на процес навчання. Разом з цим, існує потреба визначити себе відносно загальнокультурних людських цінностей з метою обґрунтування власної життєвої концепції – це характерні риси підліткового і старшого шкільного віку (Л. Божович, М. Гінзбург, І. Кон та ін.)

На нашу думку, шлях до самопізнання лежить через рефлексію, оскільки завдяки рефлексії особистість поступово стає творчим, справжнім суб'єктом власної життєдіяльності. Рефлексія сприяє саморозвитку та самовдосконаленню особистості; завдяки рефлексії стає можливим зайняти подумки позицію «поза», «над» життям, вийти за межі життєвих ситуацій, узагальнити знання про власне «Я».

Н. Терновик зауважує, що у пізнавальній діяльності рефлексія виступає одним із механізмів процесу розвитку підлітка, як суб'єкта. Автор пропонує наступні процедури, що мають внесок у розвиток підлітка, як суб'єкта пізнавальної діяльності:

– бесіди щодо різних питань творчості, їх місце, роль та ефективність індивідуальної і спільної діяльності;

– групове ознайомлення з протоколами результатів обговорення подібних питань (зі своїми і чужими), їх аналіз, виконання різних позапланових завдань тощо [8].

Доречно зауважити, що дефініція «рефлексивні вміння» у психолого-педагогічній літературі має різні трактування: «особистісна рефлексія» (Т. Щербакова) та «саморефлексія» (М. Вислогузова) [1]. Довільне трактування термінології ускладнює розуміння суті рефлексивних умінь та дослідження окресленої проблеми.

Науковець Г. Коджаспірова, досліджуючи проблеми педагогічної самоосвіти, зосереджує увагу на особистісному аспекті рефлексії і визначає її, як усвідомлення, критичний аналіз та визначення шляхів продуктивного самовдосконалення своєї діяльності [5].

Поняття «особистісна рефлексія» у дослідженнях І. Беха, Н. Гуткіної, І. Семенова, І. Степанова

розглядається в одному синонімічному ряду з поняттям «рефлексивних умінь».

Академік І. Бех порушив важливе питання, пов'язане з формуванням мотивації до особистісної рефлексії. Його розв'язання забезпечує детермінацію діяльності індивіда, предметом якої виступає його образ «Я» [7].

Отже, ми вважаємо, що рефлексію можна розглядати, як специфічну форму діяльності, що включає саморефлексію, спрямовану на осмислення особистістю власних дій.

О. Герасимова виділяє такі особливості рефлексивних умінь:

– рефлексивні вміння, як здатність людини до аналізу, осмислення і переосмислення своїх відносин із навколишнім світом, є необхідною складовою частиною особистісного розвитку;

– рефлексивні вміння дають змогу людині свідомо регулювати, контролювати поведінку та усвідомлювати її значення для інших людей;

– рефлексивні вміння сприяють цілісності та динамізму внутрішнього життя людини, а також справляють позитивний вплив на сферу міжособистісних взаємин [2].

Дослідики В. Моляко та О. Музика у суб'єктно-ціннісному підході до розвитку здібностей, зосереджують нашу увагу на внутрішніх ресурсах творчої діяльності, пов'язані з особливостями регуляційних процесів її суб'єкта. «У своїх дослідженнях ми виходимо з того, що характеристики здібностей не обмежуються дієво-операційними компонентами. Для розвитку здібностей, і особливо творчих здібностей, важливим є процес усвідомлення суб'єктом окремих умінь (діяльнісний компонент), дій та операцій (операційно-когнітивний компонент), усвідомлення цінності діяльності, яке відбувається через оцінку референтних осіб (референтний компонент). Не менш важливою є рефлексія людиною власних особистісних якостей, які розвиваються у процесі розвитку здібностей (особистісно-ціннісний компонент)» [3].

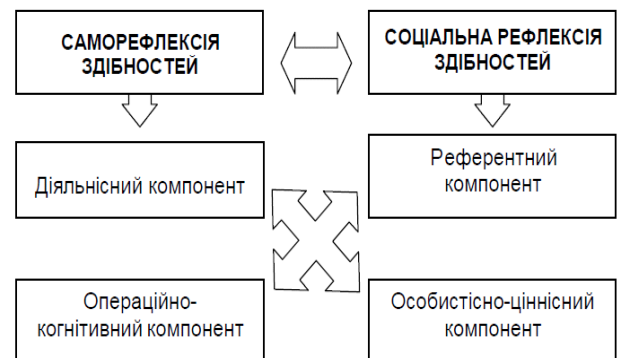

Рис. 1. Структурно-операціональна модель розвитку здібностей [3].

Виокремлення цих чотирьох компонентів, як зазначають автори, обумовлюється такими застереженнями:

Здібності розглядаються, як особистісне утворення: розвиток здібностей і розвиток особистості – два взаємообумовлені процеси.

Рефлексія діяльностей, в яких розвиваються здібності, і соціальних стосунків, що складаються у цих діяльностях, необхідна умова свідомої суб'єктно-ціннісної регуляції цих процесів.

Проблемні моменти, що виявилися у процесі рефлексії, можуть бути зняті шляхом організації ціннісної підтримки, яка здійснюється через референтних осіб і може позитивно впливати на компоненти розвитку здібностей [3].

Розглядаючи питання діагностики розвитку рефлексивних умінь обдарованих підлітків, хочемо зазначити, що після аналізу наукової літератури, ми прийшли до висновку, що діагностика властивості рефлексивності повинна обов'язково враховувати диференціацію її проявів за спрямованістю. У відповідності з цим критерієм, як відомо, виділяють два типи рефлексії, що позначаються як: «інтра- та інтер-психічна» рефлексія.

Перша співвідноситься з рефлексивністю, як здатністю до самосприйняття змісту власної психіки та її аналізу, друга – зі здатністю до розуміння психіки інших людей, що включає поряд з рефлексивністю, як здатністю «стати на місце іншого» і механізми проєкції, ідентифікації, емпатії. Отже, загальна властивість рефлексивності включає два вищевказані типи, а рівень її розвитку є похідним від цих типів одночасно [4].

За результатами проведеного нами дослідження рівень розвитку рефлексивних умінь обдарованих підлітків переважно високий. Можна зробити висновок, що у них добре розвинені такі процеси самопізнання як: самосприйняття, самоспостереження, самоаналіз і, як результат, самоосмислення. Можна також припустити, що вони мають більш об'єктивні знання про себе, ніж звичайні підлітки.

На нашу думку, метою розвитку рефлексивних умінь має бути самодостатність та здатність до самоактуалізації. Ці риси є результатом розвитку здібностей і особистості.

Ми вважаємо, що для формування рефлексивних умінь обдарованих старшокласників, необхідно пам'ятати, що важливим завданням учителів і психологів є навчання і виховання, що дає змогу перевести

особистісну позицію обдарованого старшокласника із пасивного сприймання у позицію активного суб'єкта діяльності. Допомогти у цьому можуть спеціально організовані тренінги рефлексивності.

Отже, рівень розвитку рефлексивного компоненту підвищується з підвищенням рівня інтелектуальної обдарованості учнів і залежить від рівня розвитку їх самопізнавальної діяльності.

Використані літературні джерела

8. *Вислогузова М. А.* Подготовка учителя к творческой деятельности / Маргарита Анатольевна Вислогузова. – М. : Прометей, 1993. – 70 с.

9. *Герасимова О. І.* Рефлексивні уміння як форма теоретичної діяльності майбутнього вчителя, спрямованої на самопізнання / О. І. Герасимова / <http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/article/view/175>

10. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.

11. *Карпов А. В.* Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал, 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–57.

12. *Коджаспирова Г. М.* Культура профессионального самообразования педагога / Галина Михайловна Коджаспирова. – М. : ИЦ «Академия», 1994. – 147 с.

13. *Крюкова О. В.* Соціальна рефлексія як складова соціального розвитку особистості / О. В. Крюкова // Збірник наукових праць К-ПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2012_16/636-647.pdf

14. *Сенчишак Л. В., Сливінська Т. О.* Психолого-педагогічний супровід роботи з обдарованою дитиною / Л. В. Сенчишак, Т. О. Сливінська. – Миколаїв, 2008. – 76 с.

15. *Терновик Н. А.* Психологічні умови розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології імені Г. С. Костюка АПН України / Н. А. Терновик. – К., 2006. – С. 76–88.